

ПРОБЛЕМИ УМОВНО-ДОСТРОКОВОГО ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД ВІДБУВАННЯ ПОКАРАННЯ ЗАСУДЖЕНИХ ЗА КОРУПЦІЙНІ ЗЛОЧИНИ ТА КРИМІНАЛЬНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ, ПОВ'ЯЗАНІ З КОРУПЦІЄЮ

PROBLEMS OF CONDITIONAL EARLY RELEASE FROM SERVING THE APPOINTED SENTENCE OF PERSONS CONVICTED OF CORRUPTION CRIMES AND CRIMINAL OFFENCES RELATED TO CORRUPTION

Євдокімова О.В., к.ю.н., доцент,
доцент кафедри кримінального права

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

У статті досліджуються проблемні питання застосування умовно-дострокового звільнення від відбування покарання. Здійснено аналіз судової практики та чинного кримінального законодавства. Констатується, що у зв'язку з внесенням певних змін до ст. 81 Кримінального кодексу України у судовій практиці неоднозначно вирішується питання щодо застосування цього виду звільнення від покарання до осіб, які вчинили тяжкі або особливо тяжкі корупційні кримінальні правопорушення. Встановлено, що у деяких судових рішеннях категорично заперечується можливість умовно-дострокового звільнення від відбування покарання осіб, які винили тяжкі або особливо тяжкі корупційні кримінальні правопорушення. У той же час в інших рішеннях суд обґрунтовує можливість умовно-дострокового звільнення від відбування покарання цих осіб за умови, якщо вони довели своє виправлення та відбули не менше двох третин або трьох чвертей призначеного покарання.

Встановлено, що у ст. 81 КК чітко визначені передумова, підстава та порядок умовно-дострокового звільнення від відбування покарання. Передумовою цього виду звільнення є фактичне відбування особою одного із п'яти видів основних покарань. Підставою є доведення засудженим свого виправлення та відбуття певного строку призначеного покарання. Розмір частини покарання, який засуджений має відбути для наявності підстави умовно-дострокового звільнення, визначений у ч. 3 ст. 81 КК і є диференційованим. Його тривалість залежить від різних чинників. Ці чинники мають альтернативний характер. Наявність будь-якого з них виступає формальною підставою для умовно-дострокового звільнення від відбування покарання.

Оскільки закон у п. 2 ч. 3 ст. 81 КК для умисних злочинів не передбачає жодних винятків або спеціальних положень, які забороняли б застосовувати цей вид звільнення за тяжкі або особливо тяжкі корупційні злочини, робиться висновок про можливість умовно-дострокового звільнення від відбування покарання осіб, які вчинили тяжкий або особливо тяжкий корупційний злочин.

Ключові слова: закон про кримінальну відповідальність, покарання, звільнення від покарання, умовно-дострокове звільнення від відбування покарання, корупційний злочин, кримінальне правопорушення, пов'язане з корупцією.

The article examines the problematic issues of applying parole from serving a sentence. An analysis of judicial practice and current criminal legislation is conducted. It is noted that in connection with the introduction of certain amendments to Article 81 of the Criminal Code of Ukraine, judicial practice ambiguously resolves the issue of applying this type of release from serving a sentence to persons who have committed serious or especially serious corruption criminal offenses. It has been established that some court decisions categorically deny the possibility of applying this type of release from serving a sentence to persons convicted of serious or especially serious corruption criminal offenses. In other decisions, the court allows such release. Article 81 of the Criminal Code clearly defines the prerequisites, grounds and procedure for such release. The condition for such release is serving one of the five main types of punishment. The basis is the rehabilitation of the convicted person and serving a certain term of the appointed sentence. The amount of the part of the punishment that the convicted person must serve is determined in Part 3 of Article 81 of the Criminal Code. This amount is differentiated. The length of the term depends on various factors. These factors are alternative. The presence of any of them serves as a formal basis for conditional early release from serving the sentence. The law in paragraph 2 of part 3 of Article 81 of the Criminal Code does not provide for any exceptions for intentional crimes. Therefore, persons who have committed a serious or especially serious corruption crime may be conditionally released from serving the assigned punishment upon expiration of the term specified in the law.

Key words: law on criminal liability, punishment, release from punishment, conditional early release from serving a sentence, corruption crime, criminal offense related to corruption.

Постановка проблеми. Протидія корупції була і залишається одним із пріоритетних завдань України. Важливу роль у боротьбі з цим негативним суспільно небезпечним явищем відіграють, у тому числі, заходи кримінально-правового впливу. Ефективність цих заходів залежить не тільки від їхньої належної правової регламентації, а й від практики застосування цих заходів.

Відповідно до ч. 2 ст. 50 Кримінального кодексу України (далі – КК) покарання має на меті не тільки кару, а й виправлення засуджених, а також запобігання вчиненню нових кримінальних правопорушень як засудженими, так і іншими особами. Чинне кримінально-виконавче законодавство України (далі – КВК) визначає «виправлення засудженого» як процес позитивних змін, які відбуваються в його особистості та створюють у нього готовність до самокерованої правослухняної поведінки (ч. 1 ст. 6 КВК). Під «ресоціалізацією» розуміється свідоме відновлення засудженого в соціальному статусі повноправного члена суспільства; повернення його до самостійного загальноприйнятого соціально-нормативного життя в суспільстві (ч. 2 ст. 6 КВК). При цьому необхідною умо-

вою ресоціалізації засудженого є його виправлення. Саме тому, у випадку засудження особи до покарання у виді позбавлення за тяжкий або особливо тяжкий злочин, у тому числі корупційний, постає позитивний обов'язок держави сприяти в підготовленні такої особи до її реінтеграції в суспільство.

Починаючи з 1976 року Комітет міністрів Рада Європи прийняв низку резолюцій та рекомендацій з питання про становище ув'язнених, засуджених до тривалих строків позбавлення волі. Першою із цієї серії була Резолюція № (76)2 Комітету міністрів від 17 лютого 1976 р., яка містила кілька рекомендацій для держав – членів Ради Європи, серед яких необхідність: а) проведення в галузі кримінального права такої політики, відповідно до якої тривалі терміни позбавлення волі застосовуються лише в тих випадках, коли це необхідно для захисту інтересів суспільства (п. 1); б) забезпечення за можливості якнайшвидшого перегляду справ усіх в'язнів з метою з'ясування можливості умовного звільнення (п. 9); в) надання ув'язненим можливості умовного звільнення з дотриманням передбачених законом вимог щодо тривалості відбу-

того строку покарання, як тільки з'являється можливість прогнозу позитивної поведінки ув'язненого. При цьому міркування стосовно загального запобігання злочинності не повинні бути виправданням відмови в умовному звільненні (п. 10) [1].

Вказана Резолюція наголошує на необхідності існування нормативно-правових гарантій умовно-дostroкового звільнення від відбування покарання осіб, які до закінчення строку призначеного покарання довели свою здатність до самокерованої правослухняної поведінки. У свою чергу це покладає на державу обов'язок передбачити відповідний механізм перегляду призначеного покарання та оцінювання процесу змін, які відбулися в особистості такої засудженої, у її ступені небезпеки для суспільства як передумови її повернення до суспільства. Потреба в такому перегляді також впливає з ч. 2 ст. 65 КК, згідно з якою особі, яка вчинила кримінальне правопорушення, має бути призначено покарання, що є потрібним і достатнім для її виправлення та попередження нових злочинів. Отже, навіть особа засуджена за тяжкий або особливо тяжкий злочин, у тому числі корупційний делікт, повинна мати можливість реалізувати право довести своє виправлення та ресоціалізацію. У свою чергу відсутність такої можливості свідчить про невиконання державою її позитивного обов'язку сприяти в підготовленні таких осіб до їх можливої ресоціалізації та реінтеграції в суспільство.

Відповідно до положень КК механізм перегляду призначеного покарання, який полягає у можливості умовно-дostroкового звільнення від відбування призначеного покарання, передбачений у ст. 81 КК. Втім, аналіз судової практики свідчить, що суди по-різному тлумачать зміст положень цієї статті, внаслідок чого робиться висновок про існування заборони застосування цього виду звільнення до осіб, засуджених за тяжкі або особливо тяжкі корупційні злочини.

Так, ухвалою районного суду було задоволено подання адміністрації виправної установи про умовно-дostroкове звільнення від відбування покарання засудженого за тяжкий корупційний злочин зважаючи на те, що особа відбувала понад 2/3 строку призначеного покарання та своєю поведінкою і ставленням до праці довела своє виправлення [2]. Водночас, під час апеляційного розгляду скарги прокурора на це рішення суду першої інстанції, колегія суддів апеляційного суду дійшла висновку, що у п. 2 ч. 3 ст. 81 КК закріплюється можливість умовно-дostroкового звільнення від відбування покарання осіб, які вчинили корупційний злочин або кримінальне правопорушення, пов'язане з корупцією, та фактично відбули не менше 2/3 строку призначеного покарання, за умови якщо вчинений делікт належить виключно до нетяжких злочинів. Що ж стосується тяжких та особливо тяжких корупційних злочинів, то підстави для умовно-дostroкового звільнення від відбування покарання засуджених за їх вчинення у ст. 81 КК не передбачено. Зважаючи на ці аргументи ухвалу суду першої інстанції про умовно-дostroкове звільнення від відбування покарання засудженого за тяжкий корупційний злочин було скасовано [3].

Нажаль аналіз матеріалів судової практики свідчить, що таке тлумачення положень ст. 81 КК не є однозначним випадком, а подібне розуміння змісту положень п. 2 та 3 ч. 3 ст. 81 КК є досить поширеним у судовій практиці [4, 5, 6, 7, 8].

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Вагомий внесок у дослідження проблем звільнення від покарання зробили: П. С. Берзін, О. П. Горох, О. О. Дулорев, О. О. Книженко, Є. С. Назимко, Н. А. Орловська, Ю. А. Пономаренко, В. І. Тютюгін та багато інших науковців. Проте аналіз судової практики свідчить, що деякі положення кримінального законодавства, у тому числі щодо умовно-дostroкового звільнення, по-різному тлумачаться на практиці, що призводить до неоднакового їх застосування.

Метою статті є аналіз правового регулювання передумови та підстави умовно-дostroкового звільнення від відбування покарання, у тому числі за вчинення корупційних злочинів, та вироблення рекомендацій щодо правильного застосування положень ст. 81 КК.

Виклад основного матеріалу. Системний аналіз приписів ст. 81 КК свідчить про закріплення у ній можливості умовно-дostroкового звільнення від подальшого відбування покарання осіб, засуджених за вчинення тяжких або особливо тяжких корупційних злочинів [9]. Зокрема, у названій статті чітко визначенні передумова, підстава та порядок такого звільнення.

Передумовою умовно-дostroкового звільнення від відбування покарання відповідно до ч. 1 ст. 81 КК є фактичне відбування особою одного із п'яти видів основних покарань, а саме:

- 1) виправних робіт;
- 2) службових обмежень для військовослужбовців;
- 3) обмеження волі;
- 4) тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців або
- 5) позбавлення волі на певний строк.

Підставою умовно-дostroкового звільнення від відбування покарання згідно з ч. 2 та 3 ст. 81 КК є доведення засудженим сумлінною поведінкою і ставленням до праці свого виправлення протягом відбуття певної частини строку призначеного покарання. Отже, підставою застосування цього виду звільнення є сукупність двох факторів:

- 1) виправлення засудженого, тобто наявність у нього здатності до самокерованої правослухняної поведінки й
- 2) відбуття ним певної частини строку призначеного покарання [10].

Факт виправлення засудженого встановлюється відповідно до Методики визначення ступеня виправлення засудженого, затвердженої наказом Міністерства юстиції України від 19 січня 2023 року № 294/5 [11].

Розмір частини покарання, який засуджений має відбути для наявності підстави умовно-дostroкового звільнення, визначений у ч. 3 ст. 81 КК і є диференційованим. Його тривалість залежить від різних чинників, зокрема: ступеня тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, його виду; форми вини; наявності чи відсутності пенітенціарного рецидиву; інших обставин. Ці чинники мають альтернативний, тобто самостійний характер. Наявність будь-якого з них виступає формальною підставою для умовно-дostroкового звільнення від відбування покарання. Залежно від змісту цих чинників у ч. 3 ст. 81 КК встановлено три диференційованих строки: 1/2, 2/3, 3/4 від строку призначеного судом покарання.

Так, відповідно до п. 1 ч. 3 ст. 81 КК умовно-дostroкове звільнення від відбування покарання може бути застосоване після фактичного відбуття особою не менше 1/2 строку призначеного покарання у разі її засудження за:

- а) кримінальний проступок *незалежно* від його виду та форми вини;
- б) умисний нетяжкий злочин, *крім* корупційних злочинів або кримінальних правопорушень, пов'язаних з корупцією, перелік яких наведено у примітці до ст. 45 КК;
- в) необережний нетяжкий злочин, *крім* порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керували транспортними засобами у стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або перебували під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції;
- г) необережний тяжкий злочин, *крім* порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керували транспортними засобами у стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або перебували під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції.

Згідно з п. 2 ч. 3 ст. 81 КК умовно-дострокове звільнення від відбування покарання може бути застосоване після фактичного відбуття особою не менше 2/3 строку покарання, призначеного:

а) за умисний нетяжкий корупційний злочин або кримінальне правопорушення, пов'язане з корупцією, перелік яких наведено у примітці до ст. 45 КК;

б) за необережний нетяжкий злочин у виді порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керували транспортними засобами у стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або перебували під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції;

в) за умисний тяжкий злочин *незалежно* від його виду;

г) за необережний особливо тяжкий злочин *незалежно* від його виду;

г) особі, яка раніше відбувала покарання у виді позбавлення волі за умисне кримінальне правопорушення, і до погашення або зняття судимості знову вчинила умисне кримінальне правопорушення, за яке вона засуджена до позбавлення волі.

Умовно-дострокове звільнення від відбування покарання відповідно до п. 3 ч. 3 ст. 81 КК може бути застосоване після фактичного відбуття особою не менше 3/4 строку покарання, призначеного у разі:

а) засудження за умисний особливо тяжкий злочин, *незалежно* від його виду;

б) заміни покарання у виді довічного позбавлення волі на покарання у виді позбавлення волі на певний строк;

в) звільнення від покарання особи, яка раніше звільнялася умовно-достроково і знову вчинила умисне кримінальне правопорушення протягом невідбутої частини покарання.

Як свідчить системний аналіз статей Загальної частини КК, якщо законодавець вважає необхідним обмежити сферу застосування кримінально-правової норми, він формулює винятки з правил її застосування, використовуючи при цьому різні прийоми законодавчої техніки.

Найбільш поширеним способом формулювання таких винятків є вживання при текстальному вираженні кримінально-правової норми звороту, який містить особливе смислове навантаження та обмежує або уточнює її зміст. Такий зворот може починатися словами «крім» (наприклад, ст. 45–48, ч. 1 ст. 58, ч. 4 ст. 68, ч. 1 ст. 69, ч. 4 ст. 71, ч. 1 ст. 75 КК), «за винятком» (наприклад, ч. 3 ст. 49, ч. 2 ст. 63, п. ч. 1 ст. 65, ч. 2 ст. 69 КК).

Іншим способом обмеження сфери застосування кримінально-правової норми є закріплення відповідних заборон в окремій частині статті Загальної частини КК (наприклад, ч. 5 ст. 49, ч. 6 ст. 80, ч. 2 ст. 91 КК).

Ще одним способом звуження сфери застосування кримінально-правової норми є закріплення у статті Загальної частини КК чіткого переліку обставин, наявність яких визнається підставою її застосування. В якості таких чинників (обставин) можуть виступати тяжкість кримінального правопорушення, його вид, коло осіб, на яких поширюється її дія, тощо (наприклад, ст. 54, ч. 2 ст. 59, ч. 1 ст. 96-1 КК).

У свою чергу, аналіз положень ст. 81 КК свідчить, що закріплюючи у п. 2 ч. 3 ст. 81 КК можливість умовно-дострокового звільнення від відбування пока-

рання засуджених за вчинення умисних злочинів, закон не передбачає жодних винятків з цих деліктів, а також не містить спеціальних положень, які забороняли б застосовувати цей вид звільнення за тяжкі або особливо тяжкі корупційні злочини. Навпаки, чинники, що передбачені у п. 2 ч. 3 ст. 81 КК та є формальною підставою для звільнення, перераховуються як альтернатива один одному. У зв'язку із цим, засудження за будь-який умисний тяжкий злочин, у тому числі й корупційний, є альтернативною формальною підставою для звільнення засуджених, які вчинили нетяжкий корупційний злочин або кримінальне правопорушення, пов'язане з корупцією.

Крім цього, у ст. 81 КК не міститься окремого переліку умисних тяжких злочинів, у разі засудження за які суд наділявся б повноваженнями щодо застосування цього виду звільнення. Разом з цим, відсутність такого переліку дозволяє стверджувати, що за винятком осіб, зазначених у п. 3 ч. 3 ст. 81 КК, умовно-достроково звільнити від відбування покарання після фактичного відбуття 2/3 строку призначеного покарання суд уповноважений у разі засудження за вчинення будь-якого умисного тяжкого злочину, у тому числі й корупційного.

Не свідчить про існування заборони умовно-дострокового звільнення від відбування покарання засуджених за тяжкі корупційні злочини й ретроспективний аналіз змін, внесених до ст. 81 КК. Так, на підставі Закону України «Про Національне антикорупційне бюро України» від 14 жовтня 2014 року № 1698-VII, одночасно п. 1 ч. 3 ст. 81 КК був доповнений приписом «крім корупційних злочинів» [12], а п. 2 ч. 3 ст. 81 КК вказівкою «корупційний злочин середньої тяжкості». Водночас, усі інші положення ч. 3 ст. 81 КК залишилися без змін. Тим самим вказаним законом не були внесені зміни до ст. 81 КК щодо збільшення строку відбутого покарання за тяжкий або особливо тяжкий корупційний злочин та не запроваджено заборону на звільнення умовно-достроково від відбування покарання засуджених за такі злочини. Звідси можна зробити висновок, що вводячи такі зміни законодавець прагнув не встановити заборону щодо застосування цього виду звільнення для корупційних деліктів певного ступеня тяжкості, а збільшити тривалість мінімального строку покарання, який необхідно відбутися засудженим за корупційні кримінальні правопорушення. Отже, такі зміни в законодавстві були спрямовані виключно на унеможливлення застосування умовно-дострокового звільнення від відбування покарання, щодо осіб, які вчинили корупційні діяння, після відбуття ними 1/2 строку призначеного покарання (п. 1 ч. 3 ст. 81 КК).

Отже, відсутність прямої заборони застосування умовно-дострокового звільнення за тяжкі та особливо тяжкі корупційні злочини свідчить, що право на даний вид звільнення у засуджених за ці злочини настає на загальних підставах, тобто після відбуття 2/3 або 3/4 строку призначеного судом покарання.

Висновки. Таким чином, можливість умовно-дострокового звільнення осіб, які вчинили тяжкі або особливо тяжкі корупційні злочини, передбачена у п. 2 та 3 ч. 3 ст. 81 КК. У зв'язку з цим, особа, яка засуджена за вчинення тяжкого або особливо тяжкого корупційного злочину, не позбавлена можливості перегляду призначеного їй покарання у зв'язку з її ресоціалізацією та виправленням.

ЛІТЕРАТУРА

1. On the treatment of long-term prisoners. Resolution (76) 2 on 17 February 1976 *Council of Europe Committee of Ministers*. URL: <https://rm.coe.int/16804f2385>
2. Ухвала Менського районного суду Чернігівської області від 10 січня 2024 року у справі № 738/2230/23 (провадження 1-в/738/6/2024). *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/116201373>
3. Ухвала Чернігівського апеляційного суду від 20 березня 2024 р. у справі № 738/2230/23 (провадження № 11-кп/4823/283/24). *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/117788269>
4. Ухвала Ковпаківського районного суду м. Суми від 12 грудня 2022 року у справі 592/9253/22 (провадження № 1-в/592/503/22). *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/107791518>

5. Ухвала Орджонікідзевського міського суду Дніпропетровської області від 20 січня 2023 року у справі № 184/127/23 (провадження 1-в/184/14/23). *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/108495191>
6. Ухвала колегії суддів Сумського апеляційного суду від 18 січня 2024 року у справі № 592/9253/22 (провадження 11-кп/816/304/24). *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/116402094>
7. Ухвала Чернігівського апеляційного суду від 12 лютого 2024 р. у справі № 738/2114/23 (провадження № 11-кп/4823/215/24). *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/116969984>
8. Ухвала Чортківський районний суд Тернопільської області від 8 вересня 2021 р. у справі № 593/35/19 (провадження № 1-в/608/62/2021). *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/99465634>
9. Казначеева Д. В. Особливості застосування умовно-дострокового звільнення за корупційні злочини. *Кримінально-правові та кримінологічні засади протидії корупції* : зб. тез доп. V Міжнар. наук.практ. конф. (м. Харків, 31 берез. 2017 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ; Кримінол. асоц. України. Харків : ХНУВС, 2017. С. 84–85.
10. Тютюгін В. І. Умовно-дострокове звільнення від відбування покарання. *Велика українська юридична енциклопедія*: у 20 т. Харків: Право, 2017. Т. 17: Кримінальне право. С. 982–984.
11. Методика визначення ступеня виправлення засудженого: Наказ від 19 січня 2023 року № 294/5. *Міністерство юстиції України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0117-23?find=1&text=%D0%BA%D0%B0%D1%8F%D1%82%D1%82%D1%8F#w1_1. (Дата звернення – 01.06.2024).
12. Про Національне антикорупційне бюро України: Закон України від 14 жовтня 2014 року № 1698-VII. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1698-18#Text>